

Orixeren liturgi olerkiak

JUAN MARI LEKUONA

(E.U.T.G., Donostia)

Luis Mitxelenari, osaba Martin gogoan

Orixeren liturgi olerkiak noiz eta zergatik sortu ziren aipatzea, lagungarri ona gerta daiteke, orexarrak bere *Urte guziko meza-bezperak* liburuan¹ eskainitako gorazarre eta neurtitzak aurkeztera goazen une honetan. Eta lagungarri ezezik, ezinbesteko argibide ere bai, kontzilio-aurreko giro hura, garai hartan erabateko eragina izan zuena, gaurregun nahiko ezezaguna gerta daitekeenez.

I. Orduko eliz giroa

Herriak zuzenean parte-hartuz egiten ziren liturgikizunak, hala nola meza-bezperak, latinez izaten ziren. Herriak globalki bakarrik esku-hartzen zuen, gestuak, kantuak, errituak ulertuz; baina hizkuntza arrotza zitzaion, eta ez zuen ezer ulertzen, latina eskuarki apaizez bestek gutxik zekitenez.

Arrazoi historiko-kulturalek behartuta, hizkuntzaren aldetik aldaketa sakona etorri zen, eliztarrek liturgi testuak uler zitzen. Esku-misalak argitaratzen ziren, bi hizkuntzetan, latinez eta lekuan lekuko hizkeraz. Eta misalotaz baliatuz, belarria latinezko testuari adi, eta begiak misaleko itzulpenean, herria jabetu zitekeen liturgian esaten zenetaz.

Gero, liturgi hizkuntza ulertzea ezezik, kantu-ereduen arazoa minbera zegoen. Eliztarrek, liturgi barruan kantatzen zutenetarako, testu beteagoak, orekatuagoak, jatorragoak eta teologiaz hornituagoak eskatzen zituzten, kantu maxkaz asperturik zeudenez. Eta hona non, liturgiako kantuetan dauden eredurik bikainenak ezin ho-beak gertatzen ziren kristau elkarteetan kantatzeko, azal eta mami biblia, liturgia eta eliz gurasoen ekarrian oretuak direnez.

1. Orixeren misala

Giro honetan, misale asko eta asko sortu ziren. Gure arteko misalgintzan, beste alorretan bezalatsu, erdarazkoak aurreratu ziren, gazteleraz hegoaldean, frantsesez ifarraldean. Guzti honek kezka bat baino gehiago sortu zuen euskaltzaleen artean. Honela dio Andima Ibiganabeitiak:

Aldamenetako izkuntz arrotzak ba-zituen, eta euskotarren artean ere, geroago eta zabalagozten ari ziren izkuntza arrotz orietaz iantzitako misalak. Iaunaren itza erde-

(1) N. Ormaetxea, "Orixe", *Urte guziko meza-bezperak*, Garikoitz'tar laguntzaileak argitaratua, Ascain, 1949.

raz, neurri gabe iaten ari giñan gere animen, eta baitik-bar, euskaltasunaren kaltetan².

Misalaren beharra, zaila eta korapilotsua aitortuz, horrela hasten da Orixeren hitzaurrea *Urte guziko meza-bezperak* liburuan:

Urte guziko Meza Bezperak euskeraz biurtzeko agindu didate. Lan bearra omen. Egia. Lan zaila era berean: ori nik dakit inork bezain ongi. Ez da ori makurrena. Egiñalak egiñik ere, euskaldun kontentagaitz bat baño geiago arkitu ditekela nere euskerarentzat³.

Zailtasun eta korapilo guztien gainera, beharrezko zerbait zen misala euskara-zeza. Eta horrela sorturiko itzulpen lana, plazaratu zen une beretik, oro har kristau ikasien artean izan zezakeen eraginez gainera, orduko apaizgai eta fraidegai euskaldunentzat euskal liburu bakarra bezain oinarritzkoa gertatu zen, orduko ikasleengan idaztestilo moduko bat markatzerainokoan behar bada.

2. Misaleko gorazarre eta neurtitzak

Erromako misalak, beste atal askoren artean, badu olerki geñeroa hartzen duen saila ere. Sail honetan, eta orduko *Liber usualis*-en arabera, gorazarreak sartzen dira, eta sekuentziak eta eliz-kantuak. Hauek dira, hain zuzen, gaurko gure arloari dagozkion testuak. Kopuruari bagagozkio, 42 dira gorazarreak, 5 sekuentziak eta 8 eliz-kantuak. Hauetara mugatuko da gure ikaskuntza.

Lehendabizi ikusten dena, eta ez gutxi harritzen duena, da, Orixek ez dituela latinezko neurtitzok hitz lauz itzultzen, bertsotan baizik. Eta harrigarriago dena, latinarren silaba eta etenaldi berdinak erabiliz, latinezko doinu berberarekin euskarazko itzulpen hauek kanta daitezkeelarik. Oharturik zegoen Orixe, euskarak erraztasun bereziak dituela musika gregorianarekin uztartzeko. Gauza jakina da, euskarak azen-turako duen malgutasuna ongi lotzen zaiola gregorianoaren erritmo libreari.

Badago beste gauza jakingarri bat ere. Misala agertu baino 23 urte lehenagotik hasia zela Orixe latinezko gorazarreak euskaratzen, itzulpena silaba eta etenaldi berdinez egiten, eta arrakasta haundiz egin ere. Ekar ditzagun hona Andimak aipaturiko iritzi jaingarriak, aita Etxarrirenak eta bereak:

Orain aunitz urte... Etxarri Aitaren aotik Ormaetxea gazteak, *Jesusen Biotzaren Deia*-n argitara gorazarreen itzulpenetaz gorai-pamenik beroenak entzun nitun... Egia zan Etxarrik esana: erderaz ere ez du olako itzulpenik inork egin... Ez Lefebvrek prantzerez, eztae Molinak gazteleraz ez dute Ormaetxearen markarik ukitu. Aiek itz-lauz txukunez itzultzearekin naikotu dira, beuren izkuntzek besterik laketzen etzielako nunbait⁴.

3. Jesusen Biotzaren Deia-ko saioak

Neurtitz asko ez badira ere aldizkari honetan argitaratuak, argibide on izan bide dira gure arlorako. Meza-bezperetako neurtitzekin hasi baino hogeitaka urte lehenagotik aprobak egina zen beroriek itzultzen. Eta ikusi zuen ikusi, egin zitezkeela ho-

(2) A. Ibinagabeitia, "Urte guziko meza-bezperak", in *Orixen Omenaldi*, Euskaltzaindia, Donostia, 1965, 276. or.

(3) N. Ormaetxea, "Orixen", *ibid.*, vii. or.

(4) A. Ibinagabeitia, *ibid.*, 277-278. or.

rrelako itzulpenak, musika berberarekin kantatzeko moduan egin ere; pieza estima-garriak mami zitzaizkela, eta, behar bada, nahiko erraz ere irteten zitzaizkiola horrelako itzulpenak eta abar. Hitz batean, prestakuntza bat bazuen Orixek aspaldikoa, neurtitzon itzulpena hasi zuenerako, zernola jokatu behar zuen erakusten ziona.

Neurtitzon aurkezpen soila egin dezagun: *Sacris solemniss*, 2 (1917), 54-55. or. Itzulpen honi nahikoa eusten zaio misaleko aldaeran. Hala ere, aldaketa aipagarriak datoz bigarren honetan, batez ere hiru estrofa poliki aldatzen dituelako eta lexiko alderdia ere ukitzen duelako.

Te Joseph celebrent, 2 (1917), 88-89. or. Lehenengotik bigarren aldaerara edukinean badator gauza berririk, argitasunaren eta sendotasunaren amorez, noski. Landuagoa du eliz lexikoa, eta beteagoa ere bai bigarrenak.

Jesu dulcis memoria, 2 (1917), 108. or. Oso laburra, bi lehenengo estrofak besterik ez datoz. Aurrenekoa berdintsua dugu hemen eta misalean, nahiz eta perpaus adbertsatiboa modu desberdinean ematen den. Eta zeharo aldatzen da bigarren estrofa lehenengotik bigarreneira, eraikuntzaz eta hiperbatonaz.

Memorare, 2 (1917), 137. or. Otoitz hau *Oleki guziak* alean dator, baina ez da sartzen gure itzulpen poetikoaren arloan⁵.

Te dicimus praeconiis, 2 (1917), 154. or. Sorta hau Leon XIII.arena da, baina ez da misalean sartzen.

Cor arca, 2 (1917), 185. or. Gorespenetako gorazarrea denez, ez da misalean sartzen, baina bai *Liber usualis* gregoriar kantu-bilduman.

Adoro Te devote, 2 (1917), 280-281. or. Aldaketa arretagarriak hemengotik geroko aldaerara, batez ere puntu aberatsagoak, tinkotasun beteagoa, esaldi argiagoa ekarriz.

Verbum supernum, 2 (1917) 311-312. or. Hari beretik bi bertsoiak, baina konkretzioa bilatuz, eta esaldiak argituz bigarrenean.

Ubi charitas, 3 (1919) 113-115. or. Aldizkarian datorren aldaki hau, gero aldatu-xe dator misalean, Ostegun Santuko eliz kantuan.

Hitz bitan, Orixeren ingurugiroa, gorazarre, sekuentzia eta eliz-kantuak egiten hasi zenekoa, gauza jakina zela esan daiteke. Eliztarren misala tokian tokiko hizkuntzan eman beharra zegoen. Eta gorazarre, sekuentzia eta eliz-kantuok hitz lauz itzul zitezkeen, eta hala egiten ziren gainera, eskuarki behintzat.

Bestela gertatu zen, ordea, Orixeren kasuan. Olerki testuok neurkeran jatorrizko gregoriar melodian kantatzeko moduan itzuli zituen, silabetan, etenalditan eta puntutan latinak zeraman musika beraz abesteko eran. Benetan estimagarria zen euskal poeta honen saiakera.

Letraren aldetik lortu zuen eliz testuen mamia zuzenean kantatzea; eta musikaren aldetik lortu zuen, baita ere, gregoriar musika, Pio X.ak gomendatzen zuen musika, "santu, eder, eta unibertsal" hura⁶, eliz kantutegi herrikoian erabiltzea. Eta arrakasta-

(5) N. Ormaetxea, "Orixe", *Euskaldunak eta olerki guziak*, Editorial Añamendi, Donostia, 1972, 653. or. Erabiliko dugun laburdura: OG.

(6) Pius X, *Tra le sollecitudini*, (Motu proprio de musica sacra, 22 nov. 1903), in A. Bugnini, *Documenta pontificia ad instaurationem liturgicam spectantia*, (1903-1953), Edizioni Liturgiche, Roma, 1953: "La musica sacra deve per conseguenza possedere nel grado migliore le qualità che sono proprie della liturgia, e precisamente la santità e la bontà delle forme, onde sorge spontaneo l'altro suo carattere, che è l'universalità" (14. or.). "In particolare si procuri restituire il canto gregoriano nell'uso del popolo, affinché i fedeli prendano di nuovo parte più attiva all'ufficiatura ecclesiastica, come anticamente solevasi" (16. or.).

ren aldetik lortu zuen, azkenik, bere ekarria ontzat emana izan zedin bere garaikoen artean. Horregatik, *Jesusen Biotzaren Deia*-ko bizikizunek eraman zuten misalean ere saiakera beronen bideari eustera.

II. Dagokigun neurtitz saila

Eliz liburuei bagagozkie, *Liber usualis* oinarri hartzen dugularik, hiru sailtakoak lirateke eliz olerki kantagarri hauek: 1. gorazarreak, 2. sekuentziak eta 3. eliz-kantuak.

1. Gorazarreak

Misalekoak 40 ditu Orixek, eta beste 2 *Jesusen Biotzaren Deia*-n datozenak, hala nola *Cor arca legem continens*, gorazarretakoa, eta *Te dicimus praeconiis*, berau *Hymni instaurandi* bilduman datorrena, Vaticano II.aren eraldaketekin, baina ez misalean⁷.

Bestalde, 4 gorazarre dira bai misalean eta bai *Jesusen Biotzaren Deia*-n agertzen direnak: *Jesu dulcis memoria*, baina biotan ere oso estrofa gutxi datozkigu: 5 misalean eta bi aldizkarikoan, nahiz eta gero, A. Mokoroak eskatuta, gorazarre hau osorik edo ondu zuen, *Olerki guztiak* bilduman eskaintzen zaigunez⁸; gero *Sacris solemnibus* legoke; hirugarren *Te Joseph celebrent*; eta laugarren *Verbum supernum*. Baina azkeneko hiruroi buruz ez dugu oharririk egin beharrik.

2. Sekuentziak

Zenbait festaburutako neurtitzok, eliz egutegiaren arabera emanik, hauek ditugu: *Stabat Mater*, Ama Doloretakoarena, 20 estrofa: *Victimae Paschali*, Bazko egunekoak, 8 txatal dituena; *Veni Sancte Spiritus*, Bazkoa Maiatzekoa, 10 estrofa dituena; *Lauda Sion*, Jesusen Gorputz-odol Santuen egunekoak, 24 estrofakoa, eta azkenik, *Dies irae*, hildakoen mezetakoa, 19 estrofak osatua.

3. Eliz-kantuak

Liturgiako denboraldi eta debozio jakinei loturiko kantuak ditugu. Eta ohizko sailkapenean emanik, huetxek genituzke:

Adoro Te devote, Sakramentu Txit Santuari, *Jesusen Biotzaren Deia*, supra.

Aroetako abesti bereziak: *Adeste fideles*, eguberritakoa; *Attende Domine*, garizuman; *O filii et filiae* bazko garaikoa; *Rorate*, abenduan kantatzen dena.

Jesusen Bihotzari, itzuli gabea.

Andre Mariari birleloak: *Ave Regina coelorum*, *Inviolata*, eta *Salve Mater misericordiae*.

Ubi charitas et amor, bi aldaeratan du Orixek emana: misalean bat, eta *Jesusen Biotzaren Deia*-n bestea⁹.

Gure lanerako aukera bat egitarakoan, eta olerkigintzari begiratuta, bi multzo nagusi hartuko ditugu gogoan: gorazarreak eta sekuentziak. Bi hauek arakatuz gero,

(7) *Hymni Instaurandi Breviari Romani*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1958, 199. or.

(8) N. Ormaetxea, "Orixe", *Euskaldunak poema eta olerki guztiak*, 623. or.: "Meza-bezperak eliz-liburuan datorren kantuzko oitotz au, Aita J. M. Mokoroak eskatuta osatu zuen "Orixe" k. Alare, laugarren koplak Aita Mokoroa berarena da" (oharrean).

(9) "Liber Usualis Missae et Officii pro dominicis et festis I. vel II. classis, cum cantu Gregoriano, ex editione Vaticana adamussim excerpto et rhythmicis signis in subsidium cantorum a Solesmensibus Monachis diligenter ornato".

uste dugu gainerako eliz-kantuei buruz ere esanik legokeela, mezurik eta ezaugarri-rik aipagarriena. Izan ere, berauetan nabari da batikbat Orixeren gaitasuna eta mai-sutasuna hitz neurtuzko itzulpen lanetan.

III. Liturgiako metrikaz

Liturgi poesian, esku-liburu zaharretan ikus daitekeenez, bi eratako bertso-lerro-ak daude: batzuk, kantitate silabikoaren, eta arsis-tesis erritmoaren oinarritan eraiki-takoak; eta beste batzuk, nahiz eta latinezko ahotsez konposatuak izan, ez dira sila-ben kantitatez arautzen, silaben kopuruz eta errimaren azentuz baizik.

Gorazarrerik zaharrenak kuantitatiboak dira (*metricus hymnus*), eta berriagokoak, berriz, silabikoak (*rhythmicus hymnus*). Eta poesiaren eraldaketa hau ez zen bapatean egin, ezarian baizik, latinaren barruan egosten ari ziren lege fonetikoaren ondorio ger-tatuak, latina oraindik hizkuntza bizia zen garaietan.

Latinaren azentuak kuantitatea ahazteko joera zeraman, eta herriaren ahoran gal-du ere egin zen gerora. Hala ere, bizirik iraun zuen oraindik ikaskuntzak egiten zi-tuzten ikasien artean; baina azkenean, usuarioa atera zen garaile, eta ez ikasien joera.

Hain zuzen ere, krisialdi luze honetakoak ditugu gorazarreak. Berauek kuantita-tiboak diren aldetik, krisialdian hutsegiteak ager ditzakete. Izan ere, mintzaeratik kuantitateak bereiztea galdu zenetik, ez da harritzeko zenbait gorazarre kuantitate mailako hutsak isurtzea, oharkaitzak zirenez bai gorazarregilearentzat, bai herria-rentzat.

Silaba luze eta laburren bereizkuntza ezabatu eta galdu zenetik, honela laburbil-du daiteke bertso-lerroen neurkera:

1. Bertso-lerroaren neurria silaben kopuruari egokitu zitzaion ezinbestean.
2. Silaba azentudunei luzeen balioa eman zitzaion erritmoaren efekturako.
3. Elisioak kenduz eta asonantzia sartuz, bertso-lerro kuantitatiboak erabat silabi-ko bihurtu ziren.
4. Azkenik, asonantzia bera errima izatera iritsi zen XI. mendearen erdi inguruan, eta honenbestez, metrika kuantitatiboa erabat metrika silabiko gertatzen da¹⁰.

Gure helburua, beraz, hau baizik ez da: Orixek euskaratu duen gorazarre sail jaki-nean zein neurkera eta erritmo eredu sartzen diren ikustea; gero, eredu bakoitza *hymnus metricus* edota *rhythmicus* denean, Orixek zer tratamendu ematen dien bereiztea; eta azkenik, Orixek, euskararen amorez, sartzen dituen bereizkuntzak adieraztea.

Horrela argi daiteke Orixeren metrika liturgi olerkietan.

IV. Azterketak

1. Dimetro ianbikoak

1.1. *Metricus hymnus*

Lucis Creator optime,
Lucem dierum proferens,
Primordiis lucis novae
Mundi parans originem.

Argiaren Egille on,
eguna pizten duzuna,
munduan sortuz, argia
egin zenu(e)n lēnik, Jauna (OG, 615. or.)

(10) M. Ayala López, *Gramática latina*, Rafael Y. de Aldecoa, Burgos, 1923: "Métrica litúrgica", 305 et ss.

Eskema metrikoak:

8-, 8-, 8-, 8- (L).

8-, 8A, 8-, 8A (E).

1.2. *Rhythmicus himnus*

Te lucis ante terminum,
Rerum Creator, poscimus,
Ut pro tua clementia
Sis praesul et custodia.

Otoi, guzien Egille,
Argiak aldegin baitu,
oben illunetik, Jauna,
zaindu ta gorde gaitzazu (OG, 614. or.)

Eskema metrikoak:

8-, 8-, 8-, 8- (L).

8-, 8A, 8-, 8A (E).

Verbum supernum prodiens,
Nec Patris linquens dexteram,
Ad opus suum exigens,
Venit ad vitae vesperam.

Aitagandik irten gabe
ba dator bere lanera
Itza. Jainkoaren Seme,
biziaren atsaldara (OG, 637. or.).

Eskema metrikoak:

8A, 8B, 8A, 8B (L).

8A, 8B, 8A, 8B (E).

Hau lehenengo estrofan. Hurrengoetan 8-, 8A, 8-, 8A egiten du (E).

Iesu dulcis memoria,
dans vera cordis gaudia,
sed super mel et omnia
eius dulcis praesentia.

Jesus, poz oroigarria,
biotzen asegarria:
ezti ta beste gaiñekoz
Zure aurpegia bai poz! (OG, 618. or.)

Eskema metrikoak:

8A, 8A, 8A, 8A (L).

8A, 8A, 8B, 8B (E).

Hau lehenengo estrofan. Hurrengoetan 8-, 8A, 8-, 8A egiten du (E).

1.3. *Obarkizunak*

a. Silabak zehazki neurtzen ditu: zortzi latinezkoan, eta zortzi euskarazkoan. Silabaren bat gehiago balego, ahoskeraren kontrazioz esplika daiteke, edota neumaren eraginez.

b. Puntuak: latinak errima eraman edo ez eraman, Orixek beti puntua jartzen du bertso-lerro inpareetan. Eta latinak *Rhythmicus himnus* deiturikoetan errima aberatsagoak erabiliko baditu, hala hola, 8A, 8B, 8A, 8B edota 8A, 8A 8A, 8A, estrofaren eraikuntzan berdin egin zezakeen Orixek, baina beti 8-, 8A, 8-, 8A eskemara jotzen du, lauко zortzi-silabadunak egitera.

c. Etenaldi markaturik ez du gordetzen Orixek, eta iktusetan nahikoa du euskarak berea duen malgutasuna, latinaren erritmo musikalari euskal testua egokitzeke.

d. 31 gorazarre dira dimetro ianbikoak, luzaz ugariena den eredia, latinezko himnodian gertatzen denez.

2. Safiko eta adonikoak

2.1. *Metricus hymnus*

Iste Confessor Domini, colentes
 Quem pie laudant populi per orbem,
 Hac die laetus meruit beatas
 Scandere sodes.

Eliz osoak egun aipatzen dun
 Jainko Jaunaren siñes-aitorlea,
 gaurko egunez igo zan zerura.
 Zer zoriona! (OG, 660. or.).

Eskema metrikoak:

(5/6)-, (5/6)-, (5/6)-, 5- (L).

(5/6)-, (5/6)-, (5/6)-, 5- (E).

2.2. *Obarkizunak*

a. Silabak zehazki neurtzen dira, hamaikana silaba safiko estrofikoak eta bost adonikoak.

b. Punturik gabe.

c. Etenaldi markatuak, (5/6) multzoak bertso-lerro safikoetan eginez. Adonikoak (3/2) erritmoa markatzen du, latinezko oinei atxekia.

d. Bi gorazarre ditu neurri honetakoak, eta biek *metricus hymnus*.

3. Asklepiadeo eta glikonioak

3.1. *Metricus hymnus*

Te, Joseph celebrent
 agmina caelitum.
 Te cuncti resonent
 christiadum chori,
 Qui clarus meritis,
 junctus es inclytae
 Casto foedere Virgini.

Jose, aingeruek
 ospatu zaitzate,
 zerutarrek oro
 poz-oiu begite,
 elkartasun garbiz
 elkartu baitzera
 Birjiñaz bat egitera (OG, 655. or.).

Eskema metrikoak:

(6/6)-, (6/6)-, (6/6)-, 8- (L).

(6/6)A, (6/6)A, (6/6)B, 8B (E).

3.2. *Obarkizunak*

a. Silabak berdinak eta zehazki emanak, asklepiadeo txikiak (6/6), eta glikonioak zortzi.

b. Puntuak, berriz, hasierakoan bi sartzen ditu lehenengo estrofan, baina gerora ez.

c. Etenaldi markatuak, latinak bezala.

d. Bi gorazarre edo dira horrelakoak.

4. Tetrametro trokaikoa

4.1. *Metricus hymnus*

Pange, lingua, gloriosi
 Lauream certaminis.

Kanta dezagun Jesus'en
 jatorki garaitzea.

Et super Crucis trophaeo
Dic triumphum nobilem:
Qualiter Redemptor orbis
Inmolatus vicerit.

Bera illik, gu pizteko
jasan zun Gurutzea;
etsaiari kendu zion
galdu gaixo-taldea (OG, 628. or.).

Eskema metrikoak:

8-, 7-, 8-, 7-, 8-, 7- (L).

8-, 7A, 8-, 7A, 8-, 7A (E).

4.2. *Rhythmicus hymnus*

Pange lingua gloriosi
Corporis mysterium,
Sanguisque pretiosi,
Quem in mundi pretium
Fructus ventris generosi
Rex effudit gentium.

Gertaera arrigarri bat
ospatzen dugu egun,
Jainkoak sabel garbian
aragi artu baitzun;
ogi-ardo, gorputz-odol
gugatik egin zitun (OG, 637. or.).

Eskema metrikoak:

8A, 7B, 8A, 7B, 8A, 7B (L).

8-, 7A, 8-, 7A, 8-, 7A (E).

4.3. *Obarkizunak*

a. Silaben zenbakia gordetzen da zehazki.

b. Puntuetan, ordea, aldea dago: latinezkoan 1, 3, 5. ek hoskidetza gordetzen dute, eta 2, 4, 6.k beste hoskidetza bat, oso aberats gertatzen dela, inpareak inpareekin eta pareak pareekin hoskidetuz. Euskarazkoan, berriz, inpareen hoskidetza galdu egiten da.

c. Erritmoaren alorrean, bai konpasaren denborak markatzeko, bai erritmo libreko iktusak markatzeko, euskararen malgutasunak emango dio Orixeri, zailtasunak kenduz testua erritmo desberdinetara egokitze aukera.

5. *Tripodio trokaikoa*

5.1. *Rhythmicus hymnus*

Ave, maris stella,
Dei Mater alma,
Atque semper Virgo,
Felix coeli porta.

Agur, itsas-izar,
Jainkoaren Ama,
beti gazte garbi,
zeruko sarrera (OG, 650. or.).

Eskema metrikoak:

6-, 6-, 6-, 6- (L).

6-, 6A, 6-, 6A (E).

5.2. *Obarkizunak*

a. Silabak zehazki neurtzen dira ohi denez.

b. Puntuak pareetan jartzen ditu eskuarki, oso zehatz ez dabilen arren hoskidetza hauetan: *Amal/sarrera*, *duzul/biurtuz* eta *garbiz/garbi* egiten duenean.

c. Eredubakarra dugu horrelakoa.

6. Strophae sequentiarum

6.1. *Rhythmicus hymnus*

Veni, Sancte Spiritus,
Et emitte coelitus
Lucis tuae radium.

Veni, pater pauperum,
Veni, dator munerum,
Veni, lumen cordium.

Zatoz, bai, Gogo Guren
eta bial zerutik
Zure argi izpia.

Zatoz, gaixoen aita,
zatoz, biotzen argi,
zatoz, doai emaila (OG, 635. or.).

Eskema metrikoak:

7A, 7A, 7B; 7C, 7C, 7B (L).

7-, 7-, 7-; 7-, 7-, 7- (E).

Obarkizunak

a. Silabak zehaztasunez jasoak daude, latinaren arabera.

b. Puntuak, eman ditugun estrofetan, ezabaturik daude euskarazkoan, nahiz eta gerora, eta zehaztasunik gabe, punturen bat edo beste jartzen digun autoreak itzulpen testuan; baina oso gutxitan Orixeren jarrera orokorrari begiratuta.

c. Eredu bakarra, noski.

6.2. *Rhythmicus hymnus*

Lauda, Sion, Salvatorem,
Lauda ducem et pastorem,
In hymnis et canticis.

Quantum potes, tantum aude:
Quia maior omni laude,
Nec laudare sufficis.

Sion, goretsazu Jauna,
Salbatzaille ta artzaia,
eresi ta lelotan.

Al aiña gora ezazu
motx geldituko baitzera
Aren gorespenetan (OG, 638. or.).

Eskema metrikoak:

8A, 8A, 7B; 8C, 8C, 7B (L).

8-, 8-, 7A; 8-, 8-, 7A (E).

Fracto demum Sacramento,
Ne vacilles, sed memento
Tantum esse sub fragmento
Quantum toto tegitur.

Otâmena puskatzean
osoan aiña zatian
dagola siñetsazu
..... (OG, 640. or)

Eskema metrikoak:

8A, 8A, 8A, 7B (L).

8a, 8a, 7B (sic) (E).

Bone Pastor, panis vere,
Jesu, nostri miserere.
Tu nos pasce, nos tuere,
Tu nos bona fac videre
In terra viventium.

Artzai on, egizko ogi,
Jesus, erruki zakigu,
jan ontaz bizkor gaitzasu
ta betiko atsedena
zeruan emauguzu (OG, 640. or.).

Eskema metrikoak:

8A, 8A, 8A, 8A, 7B (L).

8-, 8A, 8A, 8-, 7B (E).

Obarkizunak

a. Silabatan zehazki landua, beti bezala.
 b. Puntuen erabilkera nahikoa aldatzen du Orixek jatorrizko testutik. Ikusi dugu latinak sekuentzia honetan hiru estrofa mota sartzen dituela; eta Orixek ere molde bakoitzari bere egokiera ematen diola euskal itzulpenean.

b1. Lehenengo moldea:

Latinezko puntuak: AAB; CCB.

Euskarazkoak: —A; —A.

b2. Bigarren moldea:

Latinezko puntuak: AAAB.

Euskarazkoak: aaB (sic)

b3. Hirugarren moldea:

Latinezko puntuak: AAAAB.

Euskarazkoak: —AA—B.

Puntuetan ezabatzeko joera garbia nabari da.

c. Bistan da latinezkoak etenaldiak zehatz egiten dituela zortzi silabetako estikoetan, (4/4) garbi markatuz. Ez hala beti Orixek, berriro ere euskararen malgutasuna ongi egokitzen zaion musikaren erritmoari, inolako beharkuntzarik gabe.

6.3. *Rhythmicus hymnus*

Stabat Mater dolorosa
 Juxta crucem lacrimosa,
 Dum pendebat Filius.

Cujus animam gementem,
 Contristatam et dolentem,
 Pertransiuit gladius.

Zutik Gurutze ondoan
 Ama samina zegoan,
 ta Semea zintzilik.

Aren anima ituna
 ezpatak urratu zuna,
 an zegoen larririk (OG, 648-49. or.).

Obarkizunak

a. Silabak beti zehazki emanak.

b. Puntuetan latinezkoaren eredu berbera jarraitzen du, inolako alderik gabe, hiru puntu erabiliz.

c. Etenaldiak zehazki latinak 8 silabetako estikoetan (4/4); ez hala beti Orixek. Euskararen malgutasunak erraz hartzen du musika gregorianoaren erritmoa.

6.4. *Rhythmicus hymnus*

Dies irae dies illa,
 Solvet saeculum in favilla:
 teste David cum Sibylla.

Egun gorri egun ura,
 Jainkoaren aserreak
 auts biurtuko du lurra (OG, 664. or.).

Eskema metrikoak:

8A, 8A, 8A (L).

8A, 8—, 8A (E).

a. Silabak zehatz, latinaren arabera.

b. Puntu bat gutxiago sartzen du Orixek latinak baino, bigarren bertso-lerroa puntu gabe utziz.

c. Etenak zehatzago latinezkoan, iktusak euskarak erraz salbatzen dituelarik.

7. Zenbait ondorio

Gorazarreen latinezko eta euskarazko estrofen eskema metrikoak erkatu ondoren, ondorio hauetara iritsi garela esan dezakegu:

7.1. Orixeren asmo nagusia da, gorazarreok musika gregorianoaz baliaturik kantatzea.

7.2. Honek, egokitze lana eskatzen du: euskal testua latinezkoari atxeki; baina, aldi berean, estrofiagintza euskal izaerari ere egokitu, euskal kantutegiaren legeak errespetatuz.

7.3. Bertso-lerroen silaba kopuruak zehatz-mehatz errespetatzen dira, batez ere musika silabikoa denean. Salbuespenen bat egon daiteke, gregorianoan neumaren bat aurkitzen denean.

7.4. Puntuei buruz, berriz, jokabide desberdinak aukeratzen ditu, estrofa mota desberdinen arabera.

a. Laukoak direnean, silabez berdinak eta errimarik gabeak, orduan bertso-lerro inpareek, 1 eta 3, ez dute punturik eramaten, baina pareek puntua daramate, euskal kantutegian egin ohi denez. Latinak ez du punturik, euskarak bai.

b. Laukoak ez direnean, edota ez behintzat berdinak silabez, eta errimarik gabeak direnean, baina erritmo oso markatua dutenean (safiko eta adonikoak, asklepiadeo eta glikonioak), orduan Orixek ere ez die estrofei punturik jartzen.

c. Latinak errima daramanean, zehazki ez ditu jarraitzen Orixek latinaren ereduak, puntuak ezabatzeko joera duelarik.

Pange lingua gloriosi corporis: Latinak paretan errima bat du, eta inparetan bestea; Orixek inpareetako ezabatu egiten du, eta puntu bakarra darabil, pareetakoa.

Veni Sancte Spiritus: Latinak hiru errima ditu, AAB, CCB konbinaketa eginez. Orixek puntu denak ezabatzen ditu eskuarki.

Lauda Sion Salvatorem: Latinak hiru errima ditu, AAB, CCB konbinaketa, eta euskarak errima bakarra, AA eginez; edota AAAAB konbinaketa —AA—B bihurtzen du, latinaren zama arinduz.

Stabat mater: Latinaren errimak erabat betetzen ditu.

Dies irae: Latinaren hiru errimak bira jaisten ditu Orixek.

7.5. Etenaldiei buruz esan dezakegu, hemistikioak zaintzeaz gainera, etenaldiak ere zaintzen direla baina ez, behar bada, latinaren zehaztasunarekin beti.

7.6. Erritmoaren tinkapenek ez dirudi Orixeri egokitze-lan berezia eskatzen diotenik, iktus horiek hitzaren edozein silabatan jartzeko adinbat malgutasun euskarak berez baduenez, inolako zailtasunik gabe.

7.7. Ohartarazi nahi genuke, baita ere, nolako zailtasunak dituen latinezko poema bat, beronen silaba-kopuruak puntuak eta estrofa egitura errespetatuz euskarara itzultzeak.

Gauza jakina da, testu itzuliak, eskuarki, jatorrizkoak baino silaba gehiago behar izaten dituela. Baina hemen silaba kopuru berdinez, mamiz ere gauza berdina eskaini nahi izan da. Eta lortu ere lortu du Orixek itzulpen oso bikaina mamitzea. Benerako lan harrigarria.

V. Itzulpen lanaz

Ez da gure asmoa Orixek latinezko gorazarreak itzultzeko erabiltzen duen sistemaz aritzea. Metodologia egoki batek azterketa luzeak eskatuko lituzke, eta zehaztapen arretatsua ere bai ondorioak finkatzerakoan. Baina ez da hau gure egitekoa, baizik eta, Orixeren gorazarre itzulpena aipatzen dugunez, langintza honen alderdi bat aipatu nahi genuke. Eta zera da.

1. *Itzultzaileen axioma bat*

Eliz gorazarreak euskarara itzultzen aritu izan garenontzat, axioma bihurtu zitzaigun hau: jatorrizko testua estrofatan emana izanik, itzuli ere estrofatan egin nahi denean, orijinalarenak baino silaba batzuk gehiago beharko ditu itzulpenaren bertso-lerroak, jatorrizkoaren ñabardurak tajuz jaso nahi badira estrofa berrian. Bestela bertan behera galtzen dira hainbat eta hainbat ñabardura. Bide bat da hau.

Baina jatorrizko estrofa mota bera erabiltzen denean itzulitako hizkuntzan, silaba berak, puntu berak, etenak berak, orduan, dena sartzetik ez dagoenez eskuarki, aukera bat egiten du itzultzaileak: jatorrizkoaren zenbait ñabardura hartu gabe geratzen da, zenbait apaingarri ezabatu egin ohi da hain beharrezko ez denez, edota orijinaleko forma abstraktuak konkretu bihurtzen dira, edota balio berdineko indarra duen itzulpena erabiltzen da, berdintasun dinamikoari eutsiz. Bigarren bidea da hau.

Eta bigarrena da, zehazketa gehiagokorik orain egin gabe, Orixeren kasuan liturgi olerkien itzulpenetan hartzen den bidea.

2. "*Jesu dulcis memoria*"

Latinezko bertsoia eta Orixerena, musika beraz kanta daitezke. Hala ere, puntuetan latinak lau errima dituen arren, Orixek (lehenengo estrofan izan ezik), bi puntu erabiltzen ditu, zailtasuna arinduz eta ñabardurak zehatzago hartzeko posibilitateak areagotuz.

San Bernardok egina omen den, baina autore ezezagunarena den gorazarre honen¹¹ estrofan bat edo beste arakatuko dugu, gorago aipatu axioma hori Orixegan ere egia dela ikus dezagun. Ez dugu, jakina, inolako ondoriorik aterako azterketa haue-tatik, baizik eta erakusbide bat eskaini nahi genuke, orexarraren saiaera bikaina nolarebait usma dezagun.

Hiru lekutan agertzen zaigu testu hau Orixeren idazkietan: *Jesusen Biotzaren Deia*-n, gorago ikusi dugunez, bi estrofa bakarrik argitara ematen dituelarik. Gero *Urte guziko meza bezperak* liburuan, bost estrofa dituelarik, liturgiari dagokionez. Eta azkenik, *Euskaldunak Poema eta olerki guziak* liburuan, 49 estrofetan gorazarre osoa agertuz, Aita J. Mokoroaren eskabidez.

a. *Lehenengo estrofa*

Iesu dulcis memoria,
dans vera cordis gaudia,
sed super mel et omnia
eius dulcis praesentia.

Jesus, poz oroigarria,
biotzen asegarria:
ezti ta beste gaiñeko
Zure aurpegia bai poz! (OG, 618. or.).

(11) *Hymni instaurandi...*, "Saepe adscriptus s. Bernardo, cuius spiritum refert; auctor ignotus — saec. XII ex.— Rhythmicus", (121. or.).

Oharrak

“dulcis memoria”, “poz oroigarria”: “memoria” “oroigarria” esatea, bete-beteko itzulpentzat har daiteke; “dulcis” hartzeko, *poz* hori mugagabea sartzen digu, hitza zehaztu gabe utziz, *pozen* oroigarri, *pozezko* oroigarri esan-araziz.

“dans vera cordis gaudia”, “biotzen asegarria”: “dans” hori *garri* atzizkiak ematen digu; *cordis*, “biotz” esanik zuzenean emana; eta “vera gaudia” “asegarri”, kausaren lekuan efektua sartuz. Agian hemengo “gaudia” hori, lehenengo bertso-lerroaren *poz* horretan legoke...

“sed super mel et omnia”, “ezti ta beste gaiñekoz”: “sed” hori sartzen du *Jesusen Biotzaren Deia*-koan: “bañon ezti ta ganekoz”. Hurrengo osagaiak ongi hartzen dira: “super” = “gaiñekoz”, “mel et omnia” = “ezti ta beste gaiñekoz”.

“eius dulcis praesentia”, “Zure aurpegia bai poz!”. “Eius”, “haren” edo beharko lukeena, “zure” egiten du, “bestea” konkretatuz, eta mintzalagun bihurtuz. Gainerakoan, “praesentia” “aurpegi” esanez itzultzen digu. Hitzak euskararen duen zailtasuna gainditzen du, eta berriro ere konkretura jotzen du, metafora erabiliz. “Dulcis” = “poz”.

b. *Bigarren estrofa*

Nil canitur suavius,
nil auditor iucundius,
nil cogitatur dulcius,
quam Iesus Dei Filius.

Ez, Jesus izena baiño
biguñagorik kantatzen,
entzuten legunagorik,
gozoagorik pentsatzen (OG, 619. or.).

Oharrak

“Nil...quam Iesus Dei Filius”, “Ez, Jesus izena baiño”, hau du hitzetan aldaketarik haundiena; latinaren “Jesus Jainkoaren Semea” eman beharrean, “Jesus izena” esaten duela, festaburuari amore emanaz. Izanetik izenera iragon zaigu Orixe, eta festaren konkretzia jotzen digu, testu jatorretik aldenduz.

Gainerako hitzen itzulpenetan zehaztasuna eta egokitasuna agertzen ditu, ezer bortxatu gabe.

“Ez, Jesus izena baiño” esatean urruntzen da beste joskera honetatik: “ez da ederragorik Madalentxo baino”, molde ezagunetik, edota “nik zu zaitut maiteago/txoria bere umeak baino” klitxe arruntetik.

Aipagarria da, latinak 1, 2, 3. bertso-lerroak paralerroak dituela; ez hala euskarak, a/b, b/a, a/b ordenan ematen dituenek bertso-lerroetako adiektiboak eta aditzak. Maisuki sartzen du aldaketa hori, puntuaren nortasuna gordez.

c. *Hirugarren estrofa*

Iesu, spes poenitentibus,
quam pius es petentibus,
quam bonus te quaerentibus,
sed quid invententibus?

Damutzean itxaropen,
Onbera, guk eskatzean,
billa zaitugunean on,
baiña zein on arkitzean! (OG, 619. or.).

Oharrak

Deikia ezabatzen du: ez dirudi hain beharrezko, eta bi silaba irabazten ditu.

“spes”, “itxaropen” zuzenean emanik. Baina “poenitentibus”, partizipio aktiboa, infinitibo nominalizatu bihurtzen du, denboraren marka ezarri, hau da, “damutzean direnentzat” esan ordez, “damutzean” dator. Laburtasuna dakar eta denboraren konkretzia.

“quam” esklamazioa ezabatzen da. Gero, “pius” “onbera” itzultzen du. Eta “pentibus” “eskatzean”, lehengo partizipio aktiboarekin egin duen bezala.

“guk eskatzean”, “zaitugunean”, pertsonaldu egiten da aditza, lehenengo pertsona plurala sartuz.

“Quid” galdera “zein” esklamaketa ematen digu, “on” adiektiboa sendotuz.

d. *Laugarren estrofa*

Nec lingua valet dicere,

nec littera exprimere:

expertus potest credere

quid sit Iesum diligere.

Obarrak

“Nec”, ezezkotasuna, “ezin” eta “inork” horietan adierazten da; “lingua”, ergati-boa, “inork agoz” dioelarik Orixek, latinezko “mihiak” “norbaitek eta ahoz” bihurtzen delarik, ñabardurak gehituz.

“expertus”, “gertatu zaionak” itzultzen digu, eta “credere” “daki” esanez adierazten. Gaur hain maite dugun “esperientzia” hitz abstraktua, hemen konkretu bihurtzen da: “maitatzea gertatu zaionak”, hark daki “Jesus maitatzea zer dan”. Badirudi Orixek “credere” bere sustraizko esanahian hartzen duela: “daki”, “quasi cretum do” hura, alegia.

e. *Bostgarren estrofa*

Sis, Jesu, nostrum gaudium,

Qui es futurus praemium:

Sit nostra in te gloria,

Per cuncta semper saecula.

Obarrak

Ezin esan inork agoz,

idatziz ere ezin eman;

gertatu zaionak daki

Jesus maitatzea zer dan. (OG, 619. or.)

Doxologia hau ez dator “Iubilo” deituriko gorazarre honetan¹². Beraz, itzulpena *Urte guziko meza bezperak* liburuan dator¹³.

Latinezko “Jesu” deiki soilak, posesiboa du euskarazkoan; baina Jesus geureganatze horren zergatia deboziozko liturgi kontestuan aurki daiteke, edota zakigu horren zamaz.

“futurum” hori “zeruetan” dugu, etorkizun abstraktua zeru konkretutzat hartuz.

“Sit... in Te”, “Zugan izan bedi” hori, “zakigu Zu” ematen digu, aditzean nor-nori forma sartuz. Jaunaren baitan gure argitasuna eskatu ordez, Jauna bera gure argitasun izan dadila esaten da, harremanak pertsonalduz.

3. Itzulpen honen zenbait ezaugarri

Azterketa honetatik ez daiteke inolako ondorioz atera, llaburra delako eta Orixe-gandik hurbilago egiten delako berai, bisigotiko garaiko beste zenbait gorazarretik baino. Hala ere, adibide modura probetxugarri gerta daiteke, itzulpen mota berezi honen erakus-aukera edo muestreo antzera. Orixeren itzulpen senaz, askatasunez eta esku onaz lekuko eta testigantza bat eduki dezagun.

Lehenik eta behin esan behar duguna da, latinezko esaldiak euskarazko esaldi jatorretan emateko Orixek duen grazia. Andima Ibinagabeitiak aitormen zuzena egiten digu honi buruz:

(12) Ibid.

(13) N. Ormaetxea, “Orixek”, *Urte guziko meza-bezperak*, 106. or.

Gure izkera eta letraren artean dagon aldea aundia da, izan ere, itzul-lanaren malkar eta arantzak, aldiz, larriegiak... Euskaltzalez gainera, Orixe latin-zale ere bait zaigu, eta Latiko izkuntzaren zirkun-zarkun ta gurpillak inork ez bestean dazagutzi. Ori dala bide, lan oso ta garbala burutu digu¹⁴.

Itzulpena latinaren musika berarekin kantatzeko denez, zailtasun berria ezartzen zaio itzulpengintzari. Molde estura egokitu beharrak eramaten du Orixe euskararen esaldi labur, argi eta indartsuenak bilatzera.

Kantuak utziezinezkoa duen berezkotasunari amore emanez, zenbait prozedura sartzen ditu, jatorrizko testuan zuzen emanik ez daudenak, baina euskal testuari ederki datozkionak, bizitasunaren amorez etorri ere. Hara zenbait kasu.

Dinamizazioa bilatzen digu hirugarren pertsona bigarrena bihurtuz: "haren"/ "zure"; "eskatzen dutenentzat"/ "guk eskatzean"... Edota deklinabide kasua kenduz: "Zugan"/ "Zu"...Edota lehenengo pertsona pluralaren adiektibo posesiboa gehituz: "gure Jesus"...

Konkreziara jotzen digu: "Jainkoaren Semea"/ "Jesus izena" esanez festaburuaren amorez; abstraktua konkretu eginez: "praesentia"/ "aurpegia"; "etorkizun"/ "zeruetan" deklinaturik gainera... Partea dena "mihia" oso eginez, "lingua"/ "inork ahoz" osatuz eta zehaztuz.

Beharrezkoak ez diren hitzak ezabatuz: deikiak, esklamaketak... Edota ikurrak aldatuz, galderei esklamaketen marka ezarritik...

Saiatzen zaigu latinaren guna euskara biziaren adierazpenik jatorrenetan ematen, tradizio zehatza eta aberatsa erabiliz. Ekonomia egitera beharturiko testuan, jokatzeko dizkigu baliapiderik egokienak, euskal testuaren mesedetan.

Azkena

Orixek hizkuntza bezain ongi menderatzen zuela bertsogintza esango digu Mixtelenak. Eta Orixakoa itzultzaile bikaina izan zela beti adierazteko, gorazarre jakin bat oinarri hartuz, aitortzen hau egiten digu: "ha conseguido en verso... el milagro de una versión absolutamente fiel de *Lauda, Sion, Salvatorem* en la misma medida que el original —en realidad, la traducción tiene dos versos menos—, sin soslayar ninguna de las dificultades que ofrecía ese comprimido teológico"¹⁵.

Bestalde, *Orduen liturgia*-rako gorazarreak aukeratzen eta egiten aritu ginenean, ikusi genuen nola "versión absolutamente fiel", "en la misma medida que el original", "sin soslayar ninguna de las dificultades" horiek, neurri handi batean egia izanik ere, asko zehaztu beharrezkoak zirela oro har, eta ñabardurez hornitu beharrezkoak, Orixek liturgi olerkiez eginiko itzulpengintzari buruz iritzi tajuzkorik eduki nahi bada.

Eta hau izan da ikaskuntza honen egitekoa: denontzat itzulpen harrigarria omen dena datuez zehatzagotu, iritzi-ñabardurez jantziagotu. Liturgi kantu hauen itzulpenetan Orixek erakutsi duen maisugoa eta lan bikaina garbi erakutsi, baina gaiak dakarren egiazkotasun beteagoan emanik.

(14) A. Ibinagabeitia, *ibid.*, 276. or.

(15) L. Michelena, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madrid, 1960, 150. or.